

Prof. dr DRAGOJE ŽARKOVIĆ

O UZROCIMA EKONOMSKE KRIZE U NAS

Već više godina u nas je prisutna jaka inflacija, koju ni dosadašnja politika ekonomske stabilizacije u celini, ni zamrzavanje cena posebno, nisu mogli da obuzdaju, jer nisu zadirali u njene uzroke. Naprotiv, inflacija postaje sve jača.

Jaka inflacija polako ali sigurno podriva osnove racionalnog privređivanja, naročito kroz širenje opasne tendencije da se povećavanje dohotka ostvaruje prevashodno kroz podizanje cena. Kao što je odavno poznato, na taj način se dohodak uopšte ne stvara, već se samo drukčije rapodeljuje radom stvorena nova vrednost.

Jakoj inflaciji, u poslednje vreme, priključila se još jedna nevolja — velike devizne obaveze prema inostranstvu po osnovu ranije primljenih kredita, zbog čega je naša zemlja postala jako zavisna od inostranih kreditnih centara.

Značajna uvozna zavisnost naše privrede u uslovima nestašice deviza, sa svoje strane doprinosi opadanju stope rasta i nestašici mnogih proizvoda na, ionako uzburkanom i uznemirenom, domaćem tržištu. Stopa privrednog rasta u zemlji u celini već se približava nuli, a u nekim područjima osetno je ispod nule.

Realni lični dohoci već nekoliko godina opadaju.

Nezaposlenost je dostigla zabrinjavajuću brojku od devet stotina hiljada, i ima tendenciju daljeg rasta.

Svi kvalitativni pokazatelji privrednog razvoja, a pre svega produktivnost rada, u nas su poslednjih godina u padu. Gubici se brzo povećavaju i dostigli su zabrinjavajuće razmere:

1980. godine	20,8 milijardi din. ¹
1981. godine	30,0 milijardi din. ¹
1982. godine	65,6 milijardi din. ²

¹ Politika, Beograd, 26. III 1983, s. 5.

² Politika, Beograd, 29. III 1983, s. 7.

Iz federalne zajednice za cene lansirana je 12. IV 1983. g. procena da će privreda, ukoliko se nastave dosadašnja kretanja, izvršiti ovu (1983.) godinu sa gubitkom od oko 200 milijardi dinara.³

Najveći deo dosadašnjih gubitaka (oko 80%) ostajao je stvarno nepokriven.⁴

Unutrašnja nelikvidnost postaje sve krupniji problem. Unutrašnji dugovi, preračunati u dolare, dostigli su sumu od 19 milijardi — isto onoliko koliko iznose dugovi inostranstvu.⁵

Nalazimo se u ekonomskoj krizi, koja postaje sve veća, jer stabilizacioni program već ozbiljno kasni.

Naravno, postavlja se pitanje odgovornosti za ovakvo stanje. Ne pre svega zbog toga da bi se nekom »skidale glave«, već radi izlaska iz krize, radi izvlačenja pouka za budućnost.

Odgovor na pomenuto pitanje mora se, pre svega, tražiti kroz otkrivanje uzroka koji su doveli do ovakve društveno-ekonomske situacije, pri čemu se mora polaziti od Marksovog metoda analize i njegovih ideja o socijalizmu kao prelaznom periodu iz klasnog u besklasno društvo.

PRAKSA O SISTEMU

Među društveno-političkim, pa i naučnim, radnicima prisutna su sasvim različita gledišta pri oceni naše privredne (pa i šire — društvene) situacije.

Jedni tvrde da smo u ekonomskoj krizi, a drugi — da o tome nema ni govora.

Oni koji prihvataju tezu o postojanju ekonomske krize, što niko ozbiljan ne može poricati, bitno se razlikuju u pogledu tumačenja njenih uzroka i puteva izlaska iz nje.

Po jednima, uzrok krize je u slabostima ekonomskog pa i političkog sistema, a po drugima — u neostvarivanju postojećeg ekonomskog i političkog sistema.

Prvi izlazak iz krize traže u izmenama u sistemu, a drugi tvrde da bi nas izmene u sistemu odvele u entropiju; rešenje vide u doslednom ostvarivanju institucija postojećeg ekonomskog i političkog sistema, u poboljšavanju politike, naročito kadrovske politike.⁶

Nema sumnje, dilema je vrlo krupna i neophodna su pažljiva i precizna razmatranja.

Na primer, I. Šifler⁷ vrši na osamnaest sektora poređenja između Slovenije i Hrvatske (naše dve najrazvijenije republike) i konstatuje krupne razlike najčešće u korist Slovenije, iako za obe republike važi jugoslovenski privredni i politički sistem. Ako bi se

³ Ekonomska politika, Beograd, 18. IV 1983, s. 5.

⁴ Ekonomska misao, Beograd, br. 4/1982, s. 84.

⁵ NIN, Beograd, 24. IV 1983, s. 7.

⁶ Videti: Veljko Rus: „Križa ideologije, sistema ili politike?“ (Naše teme, Zagreb, br. 12/1982, s. 2071—2076).

⁷ Videti: Naše teme, Zagreb, br. 12/1982, s. 2135—2137.

poređenja proširila i na druge naše republike i pokrajine, razlike u postignutim rezultatima bile bi još veće. Takva razmatranja nesumnjivo ukazuju i na to da problemi nisu samo u sistemu nego i u politici.

No, mnogi analitičari naše privredne situacije uzroke ekonomske krize vide, pre svega, u postojećem privrednom sistemu.

Kao što je poznato, privredna i društvena reforma iz 1965. godine imala je nekoliko krupnih ciljeva: proširivanje materijalno-fnansijske osnove samoupravljanja, pre svega u privredi, — naročito to da radnici što više ovladaju viškom svoga rada, akumulacijom, proširenom reprodukcijom; zatim prelazak sa ekstenzivnog na intenzivno privređivanje; šire uključivanje naše privrede u svetsku privredu; obuzdavanje inflacije i dr. Čini se da taj veliki poduhvat nije bio dobro pripremljen i nije bio dobro vođen, pa je došlo do krupnih ekonomskih i socijalnih poremećaja, naročito od 1968. godine.

Od te godine u praksi počinju kretanja suprotna osnovnim ciljevima pomenute reforme.

U političkim strukturama razvija se saznanje o potrebi reforme političkog sistema, da bi se potom izvršila reforma privrednog sistema, na osnovu čega bi se mogli ostvarivati ciljevi reforme iz 1965. godine.

Reforma političkog sistema završena je 1974. godine. Potom otpočinje reforma privrednog sistema donošenjem Zakona o udruženom radu 1976. godine i niza drugih privredno-sistemskih zakona narednih godina. Stvoren je novi privredni sistem, a naše ekonomske teškoće postajale su sve veće — došli smo u ekonomsku krizu. Od ciljeva privredne reforme iz 1965. godine udaljeniji smo sada nego što smo bili do 1976. godine.

Polazeći od toga da je tačna teza da nam nije dobar postojeći privredni sistem i njegovi instrumenti (o čemu ćemo posebno govoriti), postavlja se pitanje: možemo li menjati naš sadašnji ekonomski sistem a da prethodno ne izvršimo određene promene u političkom sistemu? Kad je reč o promenama u političkom pa i ekonomskom sistemu, onda treba reći da se to nikako ne odnosi na fundamentalna opredeljenja našeg društva kao što su: društveno vlasništvo, samoupravljanje, ravnopravnost naroda i narodnosti, nesvrstanost. Po našem mišljenju, neophodno je izvriti kritičku analizu sadašnjeg političkog sistema i njegovih institucija sa stanovišta njihovog uticaja na ekonomsku krizu, odnosno na donošenje takvih privredno-sistemskih zakona koji su produbili naše ekonomske teškoće.

U postojećem političkom i ekonomskom sistemu prisutno je mnoštvo principa od kojih neki ne mogu ni da se operacionalizuju, a drugi se u primeni izvrgavaju u svoju suprotnost, dok se neki principi, inače veoma značajni, u praksi i ne ostvaruju. Tu se, po našem mišljenju, kriju osnovni uzroci naše današnje krizne situacije. Pošto nemamo relativno trajan sistem rangiranih prioriteta, te-

kuća politika oslanja se čas na jedan, čas na drugi princip, koji su ne retko u suprotnosti, i neminovno, naše teškoće postaju sve veće.

RAD KAO OSNOVA RASPODELE

Fundamentalni princip od koga bi moralo da polazi jedno socijalističko društvo jeste princip rada, kao osnove egzistencije i napretka društva i pojedinaca, tj. princip po kome su rad, i njegovi rezultati, osnovni kriterijum vrednovanja ljudi i institucija, princip da se samo radom stvaraju ekonomske vrednosti, princip da je samo rad i njegovi rezultati osnova za prisvajanje dohotka i ličnih dohodaka. Međutim, kod nas je u praksi taj princip skoro u svim oblicima potisnut, tj. rad sve više gubi svojstvo glavnog činioca vrednovanja doprinosa pojedinaca i kolektiva društvenoj zajednici.

Na primer, novčana masa olako se kreirala bez ikakve veze sa uložnim radom i njegovim rezultatima — da bi se pokrivali deficiti u budžetima društveno-političkih zajednica, deficiti u megalomanskim investicionim poduhvatima, čiji su inspiratori najčešće van udruženog rada u privredi, deficiti u SIZ-ovima, gubici i dr.⁸ Time je potpuno ignorisan rad kao stvaralac ekonomske vrednosti. Stvarao se bolestan novac koji je sve manje bio mera vrednosti, u koji se sve više gubilo poverenje. Stvarao se privid da se svi problemi mogu rešavati štampanjem novca, što je nesumnjiva zabluda.

Drugi primer je olako zaduživanje u inostranstvu — bez dovoljno brige kako će se iskoristiti dobijeni krediti, i kako će se vraćati dug sa kamatom. Izgleda da su oni koji su uzimali strane kredite računali da će neko drugi, a ne oni, vraćati kredite i plaćati kamatu. Taj drugi je u krajnjem slučaju čitava naša zemlja. I ovde je potisnut princip rada; došlo je do velike zablude, jer nijedno društvo, ipak, u dužem periodu ne može da živi na račun tuđeg rada, već samo na račun sopstvenog rada.

Socijalizacija gubitaka i skoro svih promašaja u nas, takođe potpuno derogira rad kao osnovu društvenog života i odgovornog ponašanja. Pod firmom principa solidarnosti stalno se uzima od onih koji dobro rade, da bi se pokrivali kojekakvi promašaji i gubici onih koji loše rade. Time se postiže dvostruka destimulacija: oni koji dobro rade od toga imaju sve manje koristi, jer im se sve više uzima, a oni koji loše rade ne snose posledice koje bi na njih uticale da se trgnu, da počnu dobro da rade; oni i dalje u lošem radu ili neradu mogu egzistirati, pri čemu nisu retki ni slučajevi da su im lični dohoci čak i veći nego onima koji dobro rade i pokrivaju njihove gubitke.

Masovna je pojava da se podizanjem cena povećava dohodak pojedinačnih privrednih subjekata i čitavih grana. Ogromno se ra-

⁸ U NIN-u od 24. IV 1983, s. 7, navodi se podatak da se u nas u prometu nalazi menica bez pokrića u vrednosti od oko 150 milijardi dinara.

širilo tzv. parazitsko privređivanje pomoću cena, kome mnogo kumuju društveno-političke zajednice i njihove upravljačke strukture. U primarnoj raspodeli koja se vrši kroz mehanizam cena, prisutne su sve veće disproporcije između uloženog rada i realizovanog dohotka, što izaziva brojne i vrlo negativne posledice. Međugranske razlike u prosečnim ličnim dohocima u nas su veće nego u bilo kojoj drugoj zemlji u svetu.

»Neverovatno je ali istinito i naučno dokazano da se za isti rad u našoj zemlji primaju veoma različiti lični dohoci. Tako, na primer, zarada lekara specijalista kreće se u rasponu od — 1:9,67, trgovačkog putnika — 1:6,80, aviomehaničara — 1:3,21, bibliotekara — 1:3,53, elektrotehničara — 1:15,44. livca — 1:4,44, čistačice — 1:16,53 i tako dalje.

To pokazuje koliko lični dohoci zavise od grane, delatnosti, radne organizacije, da li se radi u »bogatoj« ili »siromašnoj« kući.⁹

U okviru radnih kolektiva u pojedinačnoj raspodeli, sve je izraženija tendencija ka uravnilovci. Porez na ukupan prihod građana i drugi porezi i mere ekonomske i socijalne politike, sa svoje strane, potpomazu tendenciju ka uravnilovci. Stvaralački i proizvodni rad u nas su sve slabije nagrađeni. Bonovi za benzin i razne druge robe takođe su izraz sve jače tendencije ka uravnilovci.

U uslovima masovnog ignorisanja rada kao stvaraoca ekonomskih vrednosti na svim društvenim nivoima, neminovno cvetaju svakojake špekulacije i bogaćenja pojedinaca po toj osnovi.

Devalvacija ekonomskih kriterijuma neminovno je dovela do narušavanja pravnog reda i moralnih normi.

U nas su već više godina kamatna stopa na dinarsku štednju i kamatna stopa na potrošačke i sve druge domaće kredite znatno manje od stope inflacije.¹⁰ Na taj način se sve značajniji deo dohotka onih koji štede prelijeva, bez rada, u korist onih koji uzimaju domaće kredite. To je novi oblik eksploatacije koji ima dalekosežne ekonomske posledice: dinarsku ušteđevinu bolje je bilo za šta utrošiti nego da je inflacija uništava, što izaziva dodatni pritisak tražnje i povećavanje cena; kredit je trebalo svakako uzimati, jer, pošto je realna kamatna stopa bila sve manja od nule, sve veći njegov deo besplatno je prisvajao dužnik. Time se destimulirala štednja i potsticalo uzimanje dinarskih kredita, uz odsustvo ekonomske stimulacije da se oni što racionalnije iskoriste (tj. nema zdrave investicione politike) — što je sve suprotno elementarnoj logici razumnog privređivanja. To je jedan od najznačajnijih razloga prevelike kreditne zaduženosti mnogih naših organizacija udruženog rada, kao i drugih subjekata, zbog čega unutrašnja nelikvidnost već pretili veoma ozbiljnim posle-

⁹ Borba, Beograd, 2—3. IV 1983, s. 4.

¹⁰ Prema podacima koje je saopštio Dr Srboljub Jović, realna kamatna stopa u industrijski razvijenim zemljama u poslednjem razdoblju kretala se oko plus 2%, a kod nas je za poslednje dve godine bila ispod minus 20%.

(Videti: Danas, 26. IV 1983, s. 37).

dicama. Ovo je posebno potencirano činjenicom da su poslednjih godina dinarski krediti davani iz emisije koja nije imala realnu ekonomsku osnovu.

Nema sumnje, masovno potiskivanje rada kao kriterija vrednovanja ljudi i institucija, njegovo negiranje kao stvaraoca ekonomskih vrednosti, kao osnove za prisvajanje dohotka i ličnih dohodaka — vodi nas, uz ostale činioce, u sve dublju krizu, u jednakost u siromaštvu, u »komunizam siromašnih«, što nije, niti može biti cilj socijalističkog preobražaja društva. Javljaju se, ponekad, i gledišta da je najbolji komunist onaj koji nema ništa, što je tipična ideologija »primitivnog komunizma« koji je Marks ismevao.

Zapostavljanje principa rada i zloupotreba principa solidarnosti, doveli su do novih oblika eksploatacije čoveka. U krajnjoj liniji, dobri radnici eksploatisani su od neradnika i špekulanata razne vrste.

Jedan od najznačajnijih uslova da bi naše društvo izašlo iz postojeće krize, koja mu sve više preti, svakako je i to da se hitno, na svim nivoima i u svim oblicima, pristupi reafirmaciji rada kao osnove života i napretka kako pojedinaca, tako i različitih društvenih skupina. Na scenu društvenog života treba sve više da dolazi autoritet rada, a sve manje treba da je prisutan autoritet birokratske i tehno-kratske moći. Kao što je poznato, Marks je socijalističko društvo često kvalifikovao kao društvo rada.

AKUMULACIJA I DRUŠTVENA SVOJINA

Bitnu odliku socijalističkog društva, prema marksističkoj teoriji, svakako bi trebala da pretstavlja sve veća afirmacija društvenog vlasništva na sredstvima za proizvodnju. Bez toga nema stvarne ravnopravnosti u sferi rada, kako u privredi tako i u neprivredi. Ta ravnopravnost pre svega znači to da svaki član socijalističkog društva može dobiti posao prema svojim sposobnostima. Da bi se to u praksi ostvarivalo, neophodna je društvena briga o formiranju akumulacije i o njenoj upotrebi.

Poslednjih godina u nas je akumulacija rezidualna stavka u raspodeli dohotka. Društveno-političke zajednice, samoupravne interesne zajednice, privredne komore i mnoge druge zajednice uzimaju iz dohotka koliko im treba, pa kad se podmire i lični dohoci proizvođača i njihove ogromne administracije, za akumulaciju ostaje šta preostane, a preostaje sve manje.

Poznato je da je akumulacija osnova društvenog napretka, i briga o njenom formiranju ne bi se smela prepustiti samovolji mnogobrojnih subjekata društvenog i privrednog života, već bi morala biti prevashodna briga organizovanog društva kao celine.

Predlozi nekih naših ekonomista da se zakonom obezbedi tzv. programirana akumulacija kvalifikovani su vrlo negativno — kao da bi to značilo ograničavanje samoupravljanja radnih ljudi. Pri tom se zaboravilo da se u nas zakonom štite i manje značajni društveni interesi — na primer, izdvajanja za amortizaciju, za rezervni fond

i dr. Takođe se zaboravilo da skupštine društveno-političkih zajednica, posebno njihova veća udruženog rada, nisu samo organi državne vlasti već i organi samoupravljanja. Samoupravljanje se ne može svoditi samo na svoju horizontalnu dimenziju — na samoupravljanje u okviru osnovnih organizacija udruženog rada i radnih zajednica; ono treba da ima i svoju vertikalnu dimenziju — samoupravljanje u okviru viših i najvišeg oblika integrisanja udruženog rada i društvenog života uopšte u nas.

Izdvajanja za akumulaciju iz čistog dohotka u najvećoj meri zavise od volje radnog kolektiva, a na tu volju snažno utiče ekonomska situacija u kojoj se posluje. Tamo gde u tom pogledu postoji monopolistička pozicija, gde nema konkurencije, o akumulaciji se ne mora mnogo brinuti. Tamo su visoki lični dohoci i zajednička potrošnja, a društvo neka brine o obezbeđivanju sredstava za izgradnju novih kapaciteta. Prisutna su grupno-svojinska ponašanja i praktično derogiranje društvenog vlasništva na grupno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju.

Ekonomska suština vlasništva na sredstvima za proizvodnju pre svega se ispoljava u prisvajanju viška rada, naročito akumulacije. U nas su poslednjih godina sve prisutnije državno-svojinska i grupno-svojinska tendencija koje potiskuju afirmaciju društvenog vlasništva na sredstvima za proizvodnju. Princip društvenog vlasništva, društvenog karaktera dohotka, sve više eliminišu pomenute dve tendencije, što svakako uzrokuje naše ekonomske probleme. To se naročito ispoljava kroz sve manje prisustvo najširih društvenih kriterijuma u upotrebi viška rada, posebno akumulacije.

Otuda proističu sve veće disproporcije u strukturi naše privrede, njene republičko-pokrajinske i druge podele, sve veće narušavanje jedinstva jugoslovenskog tržišta, sve manja efektivnost investicija i dr.

Princip ravnopravnosti naroda i narodnosti, republika i pokrajina, i opština u okviru njih, ne bi smeo da predstavlja prepreku za integrisanje rada i sredstava, za iznalaženje jedinstvenih rešenja u regulisanju i usmeravanju privrednog života. Ako se taj princip shvati kao pravo veta na svako rešenje koje nekom ne odgovara, onda novog rešenja nema, ili će se doneti rešenja na osnovu kojih se neće moći voditi uspešna ekonomska politika. Tipičan primer za ovo poslednje je sadašnji savezni Zakon o cenama, koji je više godina pripreman, i koji sadrži šest sasvim različitih principa za formiranje cena, zbog čega je ekonomistima odmah bilo jasno da se na osnovu njega ne može voditi uspešna politika cena, pa je sada, praktično, taj zakon stavljen van snage. Pošto je u oblasti cena veoma izražen pluralizam interesa republika i pokrajina (različita privredna struktura, distorzije u cenovnim odnosima, različiti režimi cena) — da bi se zakon doneo, svakome je trebalo učiniti ustupak, pa je tako u njega uneto šest sasvim različitih principa, zbog čega je postalo nemoguće voditi uspešnu politiku cena na nivou zemlje, te je zavedeno opšte zamrzavanje cena.

Zbog navedenog razloga, mnogi savezni zakoni imaju slične nedostatke.

Neki od njih, kao na primer Zakon o planiranju, sadrže tako složena rešenja da nije ni moguće, ni sada ni u doglednoj budućnosti, da se njihove norme u praksi ostvare. Toga je, izgleda, bio svestan i zakonodavac, pa u tom i nekim drugim saveznim zakonima skoro i nema sankcija za nepoštovanje normi sadržanih u njima. Onda se ne treba čuditi što nam se privredni život odvija sasvim drukčije nego što su naše želje.

Što se tiče karaktera i kvaliteta saveznih privredno-sistemskih zakona, veoma je značajno kako će se rešiti jedno krupno pitanje, koje je prevashodno političko. To je pitanje: da li treba da razvijamo jedinstvenu jugoslovensku privredu ili osam nacionalnih ekonomija; da li treba da se razvijamo kao federacija ili, faktički, u pravcu konfederacije? Ako se svako zagovaranje većeg zajedništva u privrednom životu kvalifikuje kao zagovaranje unitarizma, onda je u praksi sve manje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, sve su prisutnije republičko-pokrajinske autarhične tendencije u ekonomskom životu, sve je prisutniji ekonomski nacionalizam.

Potiskivanje principa društvenog vlasništva na sredstvima za proizvodnju i društvenog karaktera dohotka, dovelo je do apsolutizacije parcijalnih i kratkoročnih interesa, a zanemareni su zajednički i dugoročni interesi.

Čak i tamo gde je praksa pokazala kakve je štetne posledice po zemlju u celini izazvala primena nekih principa (npr. u oblasti ekonomskih odnosa sa inostranstvom, naročito u oblasti deviznog poslovanja), parcijalni i kratkoročni interesi ne omogućavaju da se izvrše bitne promene, jer se do novih rešenja može doći samo kroz konsensus.

Ovakva situacija svakako je i rezultat preširoke primene principa solidarnosti, čemu najsposobniji i najrazvijeniji pružaju sve veći otpor, jer žele da ograniče zahvatanje rezultata njihovog rada od strane onih koji su manje sposobni i koji manje rade.

OD AUTONOMIJE DO ETATIZMA

Princip samoupravljanja bitna je odrednica našeg političkog i društveno-ekonomskog sistema. Međutim, i u toj oblasti prisutni su mnogi problemi.

Samoupravljanje se u nas uglavnom razvijalo kroz širenje autonomije pojedinačnih radnih kolektiva i užih društveno-političkih, samoupravnih interesnih i drugih zajednica, a izostao je razvitak samoupravljanja po njegovoj vertikalnoj dimenziji, tj. razvitak samoupravljanja kao integralnog sistema društvenih odnosa. U tim uslovima, etatizam se nameće kao kohezijska snaga, koja se pokazala nesposobnom da rešava naše ekonomske i mnoge druge probleme.

U poslednje vreme autonomija radnih kolektiva sve se više krnji, a administrativne mere državnih organa sve su češće i postaju trajne, makar da se proglašavaju privremenim. Zbog toga se s pravom ističe da je u nas u poslednje vreme i samoupravljanje u krizi.

Do danas u nas dominira gledište da se kroz samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje treba da razvija samoupravljanje u njegovoj vertikalnoj dimenziji, pri čemu je prisutna tendencija da sporazumima i dogovorima (a takođe i zakonima) treba regulisati maltene sva pitanja privrednog i društvenog života. Razvila su se i gledišta da je naše društvo, tobože, ovladalo svim objektivnim ekonomskim i društvenim zakonitostima i da čitav društveni život može da se reguliše propisima. Tome je dosta doprinela brojna, i zvanično podržavana, literatura o imaginarnom svetu sveopšteg dogovaranja i sporazumevanja, što nema veze sa stvarnim životom. Na osnovu takve orijentacije, u nas je poslednjih godina došlo do ignorisanja tržišnih i drugih zakonitosti, došlo je do potiskivanja bitnih elemenata robne privrede, pa se jako raširio volutarizam i subjektivizam, koji nam nanose ogromne ekonomske štete.

Pošto pomenuta gledišta nisu tačna, tj. ni naše niti bilo koje drugo savremeno društvo nije još ni otkrilo, a kamoli ovladalo svim objektivnim zakonitostima, u sporazumevanju i dogovaranju u velikoj meri je došao do izražaja subjektivizam i volutarizam učesnika sporazuma i dogovora, koji su se jako umnožili i koji se najčešće ne poštuju u odvijanju privrednog i društvenog života, pa su, pored ostalih razloga, sve češće administrativne mere državnih organa, koje su, takođe, najčešće zasnovane na subjektivizmu i volutarizmu, pa je došlo i do inflacije državnih propisa.

Ako se do sporazuma i dogovora dolazi na osnovu konsenzusa, onda u njih svaki učesnik može da unese ono što njemu odgovara, što praktično znači da na osnovu njih nije moguće voditi uspešnu jedinstvenu politiku.¹¹

Zbog svega navedenog, sporazumevanje i dogovaranje nisu se pokazali kao najbolji način za rešavanje niza pitanja na višim i najvišem nivou organizovanja privrednog i društvenog života. Dogovori, odnosno sporazumi, velikim delom predstavljaju prazne oblike, a ponekad imaju karakter monopolističkih regulativa. Prisutna je i pojava da do njih nekad ne može ni da dođe, jer su interesi izrazito suprotni.

Još na samom početku razvitka samoupravljanja, u drugoj polovini 1950. godine, Boris Kidrič je u svojim »Tezama o ekonomici prelaznog perioda u našoj zemlji«, jasno i otvoreno ukazao na potre-

¹¹ „... Primena principa konsenzusa u uslovima kad se hiljade subjekata slobodno sporazumevaju, u ... sistemu totalnog volutarizma vodi samo umnožavanju haosa, jer nema nijednog oslonca kojim bi se to moglo preseći“. U nas je stvoren sistem u kome „manjina strahovito maltretira većinu, sistem koji je potpuno nelogičan“. (Milan Dragović, u NIN-u, br. 1673, 23. I 1983, s. 14).

bu i pravce razvitka samoupravljanja i u njegovoj vertikalnoj dimenziji.

»Najviša udruženja radnih kolektiva, recimo čitave udružene grane u opštejugoslovenskom obimu, biće ustvari deatizovani AOR-i, izabrani npr. od radničkih saveta privrednih udruženja... Neophodno je da se što pre po granama uvedu radnički saveti za čitavu Jugoslaviju... Bez toga bi, s jedne strane, opasno zaostajao proces pretvaranja državne svojine u opštenarodnu imovinu pod upravom slobodno udruženih neposrednih proizvođača, a s druge strane, neizbežno bi se radali i učvršćivali elementi republikanske državno-kapitalističke svojine. Decentralizacija operative po državnoj liniji, bez jednovremenog centralističkog i demokratskog udruživanja radnih kolektiva, tj. neposrednih proizvođača, ne vodi napred, nego neizbežno vodi natrag u državni kapitalizam (ustvari u nekoliko državnih kapitalizama, partikularističkih prema celini, birokratsko-centralističkih na dole i prema radnim kolektivima)«. ¹²

Praksa je, nema sumnje, pokazala punu osnovanost upozorenja Borisa Kidriča.

Kao što je poznato, nijedna privreda, a pogotovo socijalistička, nije prost skup pojedinačnih ekonomskih subjekata, već je više organska celina u čijem sklopu treba da se razvija i samoupravljanje. Samoupravljanje na nivou radnog kolektiva, samoupravljanje na nivou grane, grupacije i privrede kao celine, treba da čine dijalektičko jedinstvo zasnovano na saznanju da se, dugoročno posmatrano, pojedinačni i posebni interesi mogu sve potpunije ostvarivati samo u sklopu opštijih interesa.

Praktično zanemarivanje vertikalne dimenzije samoupravljanja dovodilo je do veoma razuđenog rešavanja niza vrlo značajnih pitanja privrednog života i svih negativnih posledica koje su iz toga proisticale. Takođe, kako već istakosmo, dolazilo je, i sada dolazi, do primene ponekad čak i drastičnih i nedovoljno osmišljenih administrativnih mera, od kojih je, ne retko, bilo više štete nego koristi. Te mere su bile, a i danas su, ishitrena reakcija na neka nepoželjna privredna kretanja.

Kao što smo već istakli, parcijalni i kratkoročni interesi, koji su se razvili u uslovima vrlo razuđenog formiranja strukture investicija, doveli su do krupnih disproporcija u strukturi jugoslovenske privrede, koje su vrlo značajan generator inflacije i nestabilnosti našeg tržišta. Forsiranje kapaciteta prerađivačke industrije uz oslanjanje na uvoz sirovina, energije i licenci iz inostranstva, pokazalo se kao veliki promašaj. Depresirane cene domaćih sirovina i energetske izvora godinama su sputavale, a i danas sputavaju, povećavanje njihove proizvodnje, a uvoz repromaterijala i nafte nailazi na sve veće barijere usled devizne nestašice. Tehnološka zavisnost naših organizacija udruženog rada od inostranih centara po mnogo čemu je postala ozbiljan problem.

¹² Komunist, br. 6/1950, s. 8—9.

Parcijalni i kratkoročni interesi uticali su, a i danas utiču na to da se zahvatanja u korist budžeta društveno-političkih zajednica, a naročito u korist SIZ-ova, u najvećoj meri vežu za radnu snagu, tj. za lične dohotke radnika, čime je radna snaga veštački učinjena vrlo skupim faktorom proizvodnje. U najtežem ekonomskom položaju u nas se nalaze radno intenzivne delatnosti, što vrlo negativno utiče na smanjivanje problema nezaposlenosti. Nasuprot tome, vrlo oskudni činioци proizvodnje — akumulacija i sredstva za rad, veštački su učinjeni jeftinim, što sve snažno utiče na pogrešno kombinovanje i neracionalno korišćenje faktora proizvodnje.

Ako se na sadašnjem stepenu privrednog i društvenog razvoja u nas u realizaciji samoupravljanja polazi od pretpostavke da smo svi za sve kompetentni, da svi možemo biti univerzalni samoupravljajući, onda se zapada u veliki formalizam pri kome se kroz formalno samoupravno odlučivanje proturaju rešenja koja su suprotna interesima radnika i stvarnom daljem razvitku samoupravljanja. Ovo naročito dolazi do izražaja u uslovima nedovoljne integrisanosti udruženog rada, naročito u privredi. Na primer, godinama se u nas s pravom ukazuje na to da opšta i zajednička potrošnja prebrzo rastu, da se zbog toga smanjuje deo viška rada kojim raspolažu radnici u privredi. S tim u vezi se postavlja pitanje: kako je moguće da veća udruženog rada u skupštinama društveno-političkih zajednica i veća korisnika usluga u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica donose odluke kojima se stalno povećavaju zahvatanja iz dohotka u korist opšte i zajedničke potrošnje, i pored jasnih političkih određenja da treba da se širi materijalno-finansijska osnova samoupravljanja, da jača reproduktivna i akumulativna sposobnost udruženog rada u privredi. Po našem mišljenju, to je moguće i biće moguće, sve dotle dok udruženi rad, koji predstavljaju delegati u pomenutim većima, ne bude dovoljno integrisan i delegati dovoljno sposobni da se suprotstave htenjima stručnih službi i izvršnih organa, da ne kažemo birokratije i politokratije.

Nema sumnje, niti smo svi za sve kompetentni, niti svi imamo želju i interes da se u sve upuštamo. To saznanje mora biti prisutno u realizaciji samoupravljanja, da se ne bi zapadalo u pomenuti formalizam, koji može vrlo ozbiljno da kompromituje samoupravljanje.

PROIZVODNE SNAGE I PROIZVODNI ODNOSI

Poslednjih desetak godina u nas je prisutan sve veći raskorak između deklarativnog i normativnog, s jedne strane, i stvarnog, s druge strane. U centru interesovanja organizovanih političkih snaga nalazi se stvaranje sve demokratskijih društvenih i proizvodnih odnosa, dok se efektivnom i skladnom razvoju proizvodnih snaga, po našem mišljenju, poklanjala nedovoljna pažnja. Kao što je poznato, prema marksističkoj teoriji, proizvodne snage su najbitnija determinanta društvenih i proizvodnih odnosa. Korenite promene u društvenim i proizvodnim odnosima, nakon izvršene socijalističke revolu-

cije, pre svega su vezane za razvitak proizvodnih snaga, a ne za naše želje. Poznata je činjenica da u pogledu ekonomske razvijenosti naša zemlja na rang-listi evropskih država danas ima isto mesto koje je imala 1938. godine.

Opsesija stvaranja bitno novih društvenih i proizvodnih odnosa poslednjih godina, pri kojoj je zanemaren uspešan razvoj proizvodnih snaga, dovela je u našoj ideologiji i politici, kako je to lepo istakao Dr Vučina Vasović,¹³ do razvijanja kalkulisanog i pomodarskog manira korišćenja lepršave demokratske fantazmagorije kao dokaza lojalnosti ili pripadnosti samoupravnoj orijentaciji i progresivnim snagama; formirala se debela zavesa pseudosamoupravne paučine, koja smeta da se problemi realno sagledaju i da se blagovremeno preduzmu mere za njihovo uspešno rešavanje.

Nema sumnje, problemi vezani za razvitak proizvodnih snaga morali bi doći u centar interesovanja svih subjektivnih činilaca socijalističkog preobražaja našeg društva, kako bi se stvorili uslovi za društvene i proizvodne odnose koje želimo da izgradimo. Bez toga, ti odnosi ostaju imaginarni, a u stvarnom životu prisutni su mnogi konflikti, nerad, neodgovornost i političke improvizacije. Samoupravljanje, umesto da sve više postaje društvena praksa, pretvara se u samoupravnu ideologiju, jer buja ad hoc etatizam državnog regulisanja i administriranja. Postaju sve prisutnije birokratske restrikcije i jalovo administriranje.

Čini se da procene o tome šta je u svakoj etapi našeg razvitka stvarno bilo moguće realizovati od vizije novih društvenih i proizvodnih odnosa, koju je utvrdio partijski program, nisu bile realne.

Nema sumnje da će u nas još dugo biti prisutan dualizam samoupravljanja i državnog regulisanja. Da smo imali preciznija razgraničenja u tom pogledu, uz punu odgovornost svih subjekata i za samoupravno i za državno regulisanje, verovatno bi naš privredni i društveni razvoj bio uspešniji.

U periodu do 1961. godine postojala su dosta realna razgraničenja u navedenom dualizmu, pa smo imali vrlo brz i stabilan privredni razvoj. Nije nas pritiskala ni inflacija ni nezaposlenost, ni mnogi drugi slični problemi. Onda počinje prva, pa potom i druga, privredna reforma kao pokušaji da se unaprede proizvodni odnosi, pri kojim se pokušajima, po našem mišljenju, nije dovoljno vodilo računa o objektivnim uslovima i mogućnostima, o dostignutom nivou razvitka proizvodnih snaga. Tada upravo počinje raskorak između proklamovanog i stvarnog, javlja se sve jača inflacija kao izraz mnogih nerešenih pitanja našeg privrednog života, javlja se sve veća nezaposlenost, deficit trgovinskog i platnog bilansa, pojavljuje se nelikvidnost i mnoge druge nevolje.

Pomenutim privrednim reformama razgrađen je dotadašnji privredni sistem, a konstituisanje novog privrednog sistema susrelo se sa čitavim nizom teškoća, pa su u praksi nastali mnogi ekonomski problemi.

¹³ Politika, Beograd, 13. VI 1981, s. 6.

Nema sumnje da način rešavanja bitnih pitanja privrednog života ima veliki praktični značaj. Na primer, pitanje kretanja potrošnje zavisi od kretanja produktivnosti rada. To jeste norma koju sadrži Zakon o udruženom radu, ali je njena realizacija u postojećem ekonomskom sistemu pod velikim znakom pitanja. Stalno se konstatuje da svi vidovi potrošnje idu ispred porasta produktivnosti rada, a čini se da smo bespomoćni da tome stanemo na put. Ili, recimo, pitanje preliivanja raznih ekstra dohodaka (renti) u lične dohotke. Ustav i Zakon o udruženom radu izričito ističu da rente ne mogu da idu za povećavanje ličnih dohodaka, već za proširenu reprodukciju. Međutim, u praksi je stalno prisutno povećavanje ličnih dohodaka i po osnovu renti. Postoji niz proklamacija protiv uravnilovke i velikih razlika u prosečnim ličnim dohocima pojedinih delatnosti, koje nisu vezane za rad i rezultate rada, ali su u praksi i tendencija ka uravnilovci i produbljanje pomenutih razlika sve prisutnije.

Kritička analiza postojećeg političkog i ekonomskog sistema pruža mogućnost da se dođe do novih rešenja, u okviru kojih bi se omogućio izlazak iz sadašnje krizne situacije.

Naravno, i spoljni činioci uzrokuju našu ekonomsku krizu. Ali oni, po našem mišljenju, nisu primarnog značaja.

POLOŽAJ ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA

Krizna situacija u privredi kao celini odražava se i na položaj organizacija udruženog rada, a takođe je delimično i uzrokovana tim položajem.

Bitni parametri za racionalno privređivanje na mikro nivou u uslovima tržišno-planske socijalističke privrede svakako su:

- 1) realna amortizacija,
- 2) realna kamatna stopa,
- 3) realna cena upotrebe društvenih sredstava,
- 4) realan devizni kurs,
- 5) realno formiranje cena roba i usluga.

Pod pojmom realnosti ovde podrazumevamo formiranje navedenih parametara u skladu sa logikom privrednog razvoja, koju određuju objektivne ekonomske zakonitosti, odnosno ekonomska politika zasnovana na poznavanju pomenutih zakonitosti, a ne na voluntarizmu i subjektivizmu.

Odsustvo, odnosno nedovoljno prisustvo pomenutih parametara onemogućuje afirmaciju ustavne koncepcije samoupravljanja u organizacijama udruženog rada, koja bi se ispoljavala kroz razvijanje što uspešnije poslovne politike i postizanje sve veće efektivnosti privređivanja, kroz jačanje zajedništva u okviru radnih i složenih organizacija udruženog rada, kroz sve šire i čvršće povezivanje orga-

nizacija udruženog rada na čitavom jugoslovenskom ekonomskom prostoru.

Odsustvo, odnosno nedovoljno prisustvo navedenih parametara onemogućuje vođenje racionalne poslovne politike, pri kojoj bi svako uživao plodove svoga rada i uspeha i pri kojoj se ničiji gubici i promašaji, izvan granica unapred određene solidarnosti, ne bi mogli prevaljivati na drugoga.

U situaciji kakvu danas imamo u našoj privredi nisu moguće ekonomski racionalne kalkulacije pri donošenju investicionih odluka, pri razvijanju podele rada unutar zemlje i u međunarodnim razmerama, pri dugoročnijem usmeravanju u oblasti nabavki i prodaja, pri namenskoj raspodeli dohotka.

Poseban problem predstavlja stalno opadanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti OUR. Godine 1981. stopa samofinansiranja investicija od strane privrede iznosila je svega 15%, a sve ostalo je otpadalo na kredite i međusobna zaduženja. O investicijama stvarno najčešće odlučuju činoci van udruženog rada u privredi, što je suprotno opredeljenjima našeg društva. Time se mogu objasniti i ne retki promašaji u investicionoj politici, za šta vinovnici, na žalost, ne odgovaraju.

Veliki raskorak između proklamovanih, čak i normiranih principa, s jedne strane, i onoga što se u navedenim uslovima dešava na mikro planu, s druge strane, dovodi do sve češćih i sve širih državnih intervencija u odvijanju privrednog života, koje sve više određuju položaj organizacija udruženog rada, umesto da on sve više zavisi od racionalnosti njihovog privređivanja. Policentrični etatizam postaje sve snažniji, pri čemu politika ima sve veću dominaciju nad ekonomskom, a da ne snosi odgovornost za promašaje. Jačanje policentričnog etatizma u velikoj meri je vezano i za to da federacija nije uspela da stvori uslove privređivanja koji bi afirmisali princip rada. Zato one delatnosti koje su se našle u teškom ekonomskom položaju i čiji se problemi na nivou federacije ne rešavaju, traže oslonce u svojim opštinama, pokrajinama, republikama.

Državni i paradržavni organi kroz bankarski mehanizam, budžet i obavezno udruživanje sredstava bitno usmeravaju investicionu politiku i tekuće finansijsko poslovanje OUR; kroz SIZ za ekonomske odnose sa inostranstvom u velikoj meri opredeljuju kretanje deviza; kroz SIZ za cene značajno utiču na uslove sticanja dohotka; kroz SIZ društvenih delatnosti bitno utiču na formiranje i usmeravanje sredstava za zajedničku potrošnju; takođe, državni i paradržavni organi odlučuju o pokrivanju gubitaka, o isplati ličnih dohodaka i kad nema dovoljno dohotka; oni se neposredno upliću i u kadrovsku politiku.

Naročito negativne posledice na poslovanje OUR ima orijentacija na povećavanje dohotka kroz podizanje cena roba i usluga, a ne na osnovu produktivnijeg rada i ekonomičnijeg poslovanja. Prisutni su stalni pritisci da se na osnovu administrativnog, monopolskog i drugog uticaja vrši preraspodela dohotka, nezavisno od stvarnih re-

zultata rada. Umesto samoupravnog povezivanja i udruživanja, sve je prisutnija borba za preraspodelu dohotka između OUR, grana, grupacija, opština, regiona, pokrajina i republika. Ugrađivanje svakojakih troškova u cene sve je prisutnije. U takvim uslovima umesto samoupravnog povezivanja i udruživanja sve je češća neprincipijelna borba OUR za povećavanje cena svojih proizvoda i usluga, čak i u okvirima radnih i složenih organizacija udruženog rada.

Takva situacija u primarnoj raspodeli, koja je postala arena na kojoj se takoreći dnevno odmerava odnos snaga različitih (naročito granskih i regionalnih) pritisaka i protupritisaka, kao i povećavanje zahvatanja iz dohotka OUR u korist opšte i zajedničke potrošnje nezavisno od kretanja produktivnosti njihovog rada, neminovno se odražava i na namensku raspodelu čistog dohotka: kidaju se veze između nivoa lične i zajedničke potrošnje i akumulacije u OOUR i njenih stvarnih rezultata rada; razvijaju se grupno-svojinska shvatanja o dohotku i njegovoj raspodeli. Ekonomski neopravdane razlike u ličnim dohocima i zajedničkoj potrošnji radnika istih kvalifikacija u različitim OUR, granama i grupacijama dovode do opadanja motivacije za rad i povećavanje produktivnosti, do odlaska najsposobnijih kadrova u privilegovane OUR, grane i grupacije, te do efekta ugledanja — da se lični dohoci povećavaju do nivoa u privilegovanim OUR, nezavisno od potreba izdvajanja za akumulaciju. Princip raspodele prema radu je degradiran. U godišnjim rezolucijama društveno-političkih zajednica linearno se određuje granica porasta ličnih dohodaka u tekućoj godini, čime se indirektno priznaje da su otkazali svi utvrđeni samoupravni mehanizmi. Ako ne postoji ekonomski zasnovana zavisnost između onoga što OOUR proizvodi i onoga što prisvaja i raspodeljuje, onda je jasno da se ni lični dohoci ne mogu raspoređivati prema radu i rezultatima rada.

U pomenutim uslovima neminovno dolazi do izražaja grupno-svojinski koncept samoupravljanja, pri kome su samoupravna prava radnika u OOUR ili radnoj zajednici neprikosnovena i onda kada se dohodak prisvaja na osnovu administrativne, monopolske ili slične preraspodele dohotka, a ne na osnovu rada i njegovih rezultata. Takođe, neminovno dolazi do slabljenja zajedništva u okviru radnih i složenih OUR, opština, regiona, pokrajina, republika i u okviru federacije. Sve su prisutnija neprincipijelna i beskrajna pogađanja.

Kao što je odavno poznato, nijedan sistem ni podsistem ne može uspešno funkcionisati na osnovu neprekidnog pogađanja i dogovaranja, već na osnovu svoje unutrašnje logike, tj. na osnovu organsko-funkcionalne međuzavisnosti njegovih elemenata.

U navedenim uslovima decentralizacija državnih funkcija nije dovela do deetatizacije i daljeg samoupravnog preobražaja svih društveno-političkih zajednica. Ono što se dogodilo u praksi nije bilo jačanje samoupravne komponente na račun državne, već jačanje decentralizovanog etatizma, naročito na nivou republika i pokrajina, pa i opština, što znači uspostavljanje novih oblika birokratskog tutorstva nad udruženim radom. Umesto da politička vlast sve više

bude u funkciji udruženog rada, ona sve više postaje sila nad udruženim radom, koji je ostao razdrobljen i neintegrisan.

Da bi se postupno ostvarivao ustavni koncept samoupravljanja, da bi produktivnost rada postajala sve veća, neophodno je, pored ostalog, da se što pre u naš ekonomski sistem ugrade i pomenuti parametri. Na toj osnovi OUR bi mogle da vode sve uspješniju poslovnu politiku, da se sve više povezuju i udružuju rad i sredstva. Takođe, neophodno je smanjivati pritisak opšte i zajedničke potrošnje na dohodak i čisti dohodak OUR, kako bi se povećala njihova akumulativna i reproduktivna sposobnost i poboljšavala njihova pozicija na svetskom tržištu, na koje se moraju sve više orijentisati.

ZAKLJUČAK

Sadašnje stanje u našoj privredi različito se kvalifikuje: kao ekonomska nestabilnost, kao zaoštavanje nekih ekonomskih problema, kao ekonomska kriza. Na osnovu napred izloženog, može se nesumnjivo zaključiti da je najadekvatnija oznaka — ekonomska kriza.

Uzroci te krize su brojni. Možemo ih različito grupisati: na unutrašnje i spoljašnje, primarne i sekundarne, itd. S političkog stanovišta posmatrano, osnovni uzrok ekonomske krize u nas, po našem mišljenju, jeste dominacija (na svim nivoima) političkog voluntarizma, koji je praćen nedovoljnim prisustvom odgovornosti. Naravno, iz tog voluntarizma proističu i mnogi drugi voluntarizmi, sa svim negativnim posledicama koje sobom nose.

Voluntarizam se ispoljava kako u kreiranju privrednog sistema i ekonomske politike, tako i u donošenju konkretnih ekonomskih odluka.

Jedan naš ekonomist je slikovito rekao: Ustav iz 1974. godine otvorio nam je put na Olimp. Privredno-sistemske zakoni umesto da nas, korak po korak, približavaju Olimpu, vinuli su nas u nebo, odakle smo morali pasti na zemlju.

Dominacija političkog voluntarizma ispoljava se na različite načine:

1) U sve manjem uvažavanju rada kao jedinog stvaraoca ekonomskih vrednosti, kao kriterijuma za ocenu doprinosa društvu pojedinaca, radnih kolektiva, pa i čitavih delatnosti, kao osnove za sticanje dohotka i ličnih dohodaka, kao osnove za sve vrste potrošnje.

Sve ovo se izražava kroz: olako kreiranje novčane mase bez ekonomske osnove; olako zaduživanje u inostranstvu; socijalizaciju gubitaka i promašaja; sve izrazitije parazitsko privređivanje, tj. sticanje većeg dohotka podizanjem cena; drastično narušavanje principa raspodele prema radu na nivou grana, delatnosti, kao i u okviru radnih kolektiva.

2) U nedovoljnoj brizi društva da se na zdrav ekonomski način obezbedi neophodna akumulacija, koju je Engels tretirao kao najznačajniju društvenu funkciju.

Opšta, zajednička i lična potrošnja nekontrolisano su se širile na račun akumulacije; akumulativna i reproduktivna sposobnost naše privrede u stalnom je opadanju i zabrinjavajuće je niska. Investicije su najvećim delom finansirane iz emisije bez stvarnog pokrivača i iz stranih kredita, što je neminovno vodilo ekonomskoj krizi.

3) U izostanku značajnijeg razvitka samoupravljanja kao integralnog društvenog i proizvodnog odnosa, te u formalističkom pristupu razvitku samoupravljanja.

4) U dominaciji posebnih (pa čak i pojedinačnih) i kratkoročnih interesa nad zajedničkim i dugoročnim interesima, pre svega u privrednom životu, što izaziva ogromne i dalekosežne negativne ekonomske posledice, naročito izražene u mnogim i dubokim disproporcijama koje odlikuju našu privredu.

5) Peti oblik ispoljavanja političkog voluntarizma izražava se u tome što dugo godina u centru interesovanja subjektivnih snaga našeg socijalističkog preobražaja nije bio efektivan i skladan razvitak proizvodnih snaga, već je bila prisutna preokupacija da se menjaju (unapređuju) društveni i proizvodni odnosi, koji, na žalost, nisu mogli da odmaknu od proizvodnih snaga koje su još nedovoljno razvijene i opterećene mnogim slabostima, zbog čega je nastao veliki raskorak između proklamovanog i čak normiranog, s jedne strane, i stvarnog života, s druge strane.

6) Ignorisanje objektivnih ekonomskih zakonitosti dovelo je do toga da nemamo realne amortizacije, realne kamatne stope, realne cene upotrebe društvenih sredstava, realnog deviznog kursa i realnog formiranja cena roba i usluga. U takvim uslovima neminovno jača policentrični etatizam, koji sve više potiskuje samoupravljanje.

Na kraju, bar nešto treba napomenuti o uzrocima dominacije političkog i drugih voluntarizama u nas.

Oni se, po našem mišljenju nalaze u mnogim našim zaostalostima nasleđenim iz predratnog perioda; zatim u našim teškim situacijama u toku narodno-oslobodilačkog rata i prvih posleratnih godina.

Značajan uzrok je i u nedovoljnoj razvijenosti društvenih nauka u nas, u prisustvu apologetike u njima, u prisustvu dogmatizma i utopije. Poslednjih godina politika se mnogo oslanjala na koncepcije male grupe ekonomista-utopista, što je nanelo velike štete našem društvu, posebno našoj privredi.

Najzad, određena kadrovska situacija i kadrovska politika bez šire demokratske osnove takođe su važan uzročnik raznih voluntarizama. Kadrovska politika u kojoj glavnu reč imaju uske grupe, pri čemu se odbir kadrova vrši pre svega na principu poslušnosti, omogućuje da se reprodukuju strukture nedovoljno sposobnih rukovodilaca, ne retko opterećenih mnogim dogmatskim pretstavama o socijalizmu,

na kojima se uporno insistira. Nedovoljna demokratičnost kadrovske politike dovodi do nedovoljne odgovornosti prema narodu i stalnog ponavljanja i gomilanja grešaka, naročito u privrednoj sferi.

Prof. Dr. Dragoje ŽARKOVIĆ

THE REASONS OF OUR ECONOMIC CRISIS

Summary

At first, the author points out that the fundamental principle, which from should start a socialistic society, is — the principle of work as a basis of existence and progress both of the society and its inhabitants, the principle according to, the work and its results are the essential criterium for evaluating the people and institutions, the principle that economic values are created only by work, the principle that only the work and its results are the basis for the distribution of income and personal income. But in the real life of our society, this principle is almost overkept in all forms.

Putting this principle into the background and abusing the principle of solidarity, resulted in some new forms of exploitation among the people. At last, hard workers are exploited by lazy ones and abusers of their income.

The author sees the important reason of our economic crises in the absence of wider social control in the field of gathering and investing the accumulation, in the self-management — especially according to our opinion that we are all qualified for everything and according that we all wish, have an interest and are able to interfere into all sorts of problems a that leads to formalism which hurts the body of self-management but powers the irresponsible behavior of the bureaucracy.

According to the author's opinion, in the last decade, the creation of relation of production which would contain more and more democracy, has been put in the focus of interest of organised political powers. At the same time, insufficient attention was payed to the effective and proportioned development of the powers of production. There were some unrealistic estimates about the realisation of the tasks linked to the development of new social relations and new relations of production. The direction of that development was established by the programme of Communist Party so there was a great disharmony between the proclaimed and even prescribed tasks, at one hand and the real possibilities and situation at the other.

Finally, the author points out that all unfavourable social and economic conditions of the organisations of associated labour are caused by much lackness of economic system and all of that influence the deepening of the economic crisis.